

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/311588469>

Sima Qian. La fundació de l'imperi xinès

Book · January 1991

CITATIONS
0

READS
46

1 author:

Dolors Folch

University Pompeu Fabra

55 PUBLICATIONS 13 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

En el umbral de China: las relaciones de Rada, Loarca, Tordesillas y Dueñas [View project](#)

Pròleg

Aquest llibre el formen els dos capítols de les *Memòries històriques (Shiji)* de Sima Qian (145-85 a.n.e.), que constitueixen la font essencial sobre la formació de l'imperi xinès per part de la dinastia Qin (221-207 a.n.e.): *Annals bàsics de Qin Shihuang* i la *Biografia de Li Si*. En altres parts de l'obra, a les Biografies i als Tractats, s'hi troba també informació sobre aquest període, però els dos capítols que ara es publiquen contenen tots els fets essencials i són la base insubstituïble, a part de les dades que aporta l'arqueologia, de tot el que s'ha escrit i es continua escrivint (aquest és un dels períodes de la història xinesa que, arran de l'excavació el 1974 de l'exèrcit de terracota de la tomba del primer emperador, més publicacions ha merescut tant a Xina com a l'estranger) sobre el moment més crucial de la història xinesa fins a arribar al segle xx.

Sima Qian, la biografia del qual es troba al capítol 130 de les *Memòries Històriques* i al capítol 9 de la *Història dels Han* (que conté, a banda d'una reproducció de l'esmentat capítol 130, i d'algunes informacions suplementàries procedents amb tota probabilitat dels arxius dels Han, la carta de Sima Qian a Ren An), va ser un historiador de la dinastia Han (206 a.n.e.-208 de la nostra era) que va viure durant el regnat del més gran dels seus emperadors, Wudi (141-87 a.n.e.).

En aquell moment, la història i la poesia continuaven sent, com sempre havien estat, els dos grans gèneres literaris del món xinès. Entre els textos històrics que els havia llegat l'antiguitat caldria citar-ne en primer lloc dos, considerats clàssics, el *Clàssic dels Documents* i les *Primaveres i Tardors*. Però, en una literatura que va néixer sense èpica ni drama, la histò-

ria hi tenia un caire força diferent del que té en la nostra tradició occidental: llargs discursos —generalment en boca de ministres i consellers, que deixen entreveure una organització estatal en la qual, des del primer mil·lenni a.n.e., tenia un paper important el que bé podríem anomenar una burocràcia incipient— i llargues llistes de fets —escrupolosament ordenats en el temps i que permeten datar la història xinesa a partir del 841 a.n.e.— en constituïen el corpus essencial. El segon d'aquests clàssics és una crònica eixarreïda dels fets ocorreguts a l'estat de Lu entre 722 i 481 a.n.e., mentre el primer és una recopilació feta entorn del segle VII a.n.e. d'una sèrie de documents, independents entre ells, formats essencialment per discursos de figures històriques del període anterior.

La tradició històrica xinesa s'havia d'enriquir notablement a partir de principis del segle IV a.n.e. amb l'aparició d'una obra concebuda com a comentaris a la crònica de *Primaveres i Tardors*: el *Zuozhuan* (*Comentaris de Zuo*), que ofereix un retaule viu i pintoresc de les lluites i passions d'una aristocràcia que pugnava per obtenir el control dels diferents estats en què es dividia la Xina del seu temps. Pel que fa a l'evolució posterior de la història xinesa, l'interès de l'obra ve sobretot del fet que els homes hi apareixen sempre com a agents morals lliures, perfeccionables per l'educació, i el principal estri d'aquest perfeccionament és precisament la història, la ciència dels precedents.

Aquest aspecte didàctic de la història s'accentuarà encara més a les altres obres històriques posteriors del període dels Regnes Combatents (453-221 a.n.e.), el *Guoyu* (*Discursos dels Regnes*), i el *Zhanguo* (*Intrigues dels Regnes Combatents*), i és també clarament visible a l'obra de Sima Qian.

Però amb ell la història xinesa arriba a la seva plena maduresa. A diferència dels seus predecessors, Sima Qian va decidir escriure una història universal tant en el temps —és a dir, des dels Cinc Emperadors llegendaris amb què la tradició xinesa iniciava la seva història fins al regnat del seu contemporani, l'emperador Wudi dels Han—, com en l'espai —és a dir, incloent-hi no sols Xina, sinó totes les regions i tots els pobles coneguts pels xinesos.

Sima Qian va heretar del seu pare, Sima Tan, el càrrec de gran historiador de la cort i el projecte d'escriure una gran història. El càrrec, que comportava molt poc poder real, li permetia en canvi una visió privilegiada del funcionament intern de l'imperi. Lúcid i observador, la redacció de la seva obra, que el mateix Wudi patrocinava per tal que fos una magnificació per sempre més del seu regnat, no va tardar però a distanciar-lo progressivament de l'emperador, del qual l'irritaven una política exterior —la gran expansió dels Han per Àsia— que esgotava el país, i el cúmul de supersticions i pràctiques màgiques de què progressivament s'envoltava el sobirà. L'equilibri es va trencar quan les *Memòriques Històriques* eren a mig fer, en sortir Sima Qian l'any 93 a.n.e. en defensa d'un general que havia estat derrotat per la gran confederació tribal que els pobles nòmades del nord, els xiongnu, havien constituït en resposta a la creixent penetració dels xinesos a l'Àsia Central: el van condemnar a la castració. Sima Qian, que ja tenia cinquanta anys, en viuria encara deu més, per bé que en condicions físiques i anímiques difícils:

D'aquí a cent generacions la meua vergonya continuarà essent més gran que mai! Només de pensar-hi se'm regiren els budells nou cops el dia. Quan m'estic a casa, de sobte em sembla com si em faltés alguna cosa, quan sóc al carrer, no sé cap on anar. Cada cop que penso en aquesta ignomínia, la suor em raja per l'esquena fins a deixar-me la roba xopa.

Per a un gran funcionari, la sortida honorable en aquests casos era el suïcidi. Però Sima Qian, com faran també en aquests textos Meng Tian i Li Si, es va negar a matar-se:

Si m'he mantingut en vida fos com fos, deixant-me tancar en un polsegós femer sense dir ni paraula, és perquè em revolta no haver expressat fins al final tot allò que porto al fons del cor i perquè em menysprearia si abandonés el món sense haver-ho deixat escrit per als qui vindran al darrera.

Convertit en un eunuc, mutilat i humiliat, va continuar escrivint i va acabar la seva obra poc abans de morir.

Sima Qian, que deu molt a la tradició històrica precedent, incorpora sovint a la seva obra textos anteriors, i conserva una visió didàctica de la història. Però, a diferència dels seus predecessors, la seva concepció de la història és explícitament crítica i personal:

He reunit i ordenat les antigues tradicions del país que estaven perdudes o disperses. He examinat de quina forma van succeir les causes del seu èxit o del seu fracàs, les raons de l'origen i de la decadència, i hi he dedicat un total de cent trenta capítols. La meua intenció és investigar els límits que separen els afers dels homes dels afers del cel, analitzar els canvis que s'han produït entre l'antiguitat i el nostre temps i expressar tot això amb la veu d'una sola persona.

Sima Qian va tenir una influència decisiva sobre la història xinesa, visible a partir de l'altra gran obra històrica dels Han: la *Història dels Han*, de Ban Gu (39-92 de la nostra era). Però Sima Qian no és només important com a historiador: la seva prosa, àgil i incisiva, amb un intens ritme interior, es convertiria també en el model de la prosa xinesa posterior, especialment a partir dels grans prosistes dels Tang.

Sima Qian va dividir la seva obra en cinc seccions: els *Annals Bàsics*, les *Taules Cronològiques*, els *Tractats*, les *Cases Hereditàries* i les *Biografies*, i aquesta ordenació formal va ser adoptada per totes les històries oficials dinàstiques que es van fer a Xina posteriorment. L'última secció introduïa per altra banda un gènere nou a la literatura xinesa, el de la biografia. El conjunt de les biografies escrites per Sima Qian constitueix la part més original de la seva obra i proporciona un vivíssim retaule dels primers segles de la Xina imperial. Essencialment eclèctic en el seu pensament —per més que la historiografia xinesa i occidental l'hagi volgut adscriure a una o altra de les escoles filosòfiques—, convençut que és la voluntat dels individus la que dirigeix el curs de la història —tot i donar un pes sense precedents a la influència de la geografia, el clima, els factors econòmics, les tradicions i les institucions—, apassionat i lúcid en les seves descrip-

cions —fet que ell, personalment, pagà amb la castració i la seva obra, tot sembla indicar-ho, amb la supressió del capítol dedicat al seu propi emperador, Wudi—, interessat per tota mena de personatges —les seves biografies inclouen savis i bandits, poetes i endevins—, Sima Qian (tot i conservar en la seva obra el caràcter de ciència dels precedents que impregna tota la història xinesa: «són els que no oblidem el passat els que dominaran el futur») va llegar a la posteritat no sols una nova manera de tractar i presentar el material històric, sinó també un nou concepte sobre l'amplitud i complexitat de la història.

Els dos capítols que ara es publiquen són el 6 i el 87, pertanyents, respectivament, a les seccions de l'obra dedicades als *Annals* i a les *Biografies*, i és per això que la seva forma literària és tan diferent.

El primer, els *Annals bàsics de Qin Shihuang*, reproduïx any per any la successió cronològica dels fets ocorreguts entre el naixement del príncep Zheng (el que havia de ser el futur Qin Shihuangdi, el primer emperador dels Qin) i la instauració de la dinastia Han, és a dir, el període que va del 259 al 202 a.n.e. Com tots els capítols de les *Memòries Històriques*, el capítol conclou amb un epíleg que conté l'opinió personal de Sima Qian sobre els fets; però, en aquest cas, Sima Qian hi incorpora un text notable del pensador i polític Jia Yi (200-168 a.n.e.), les *Reflexions sobre els errors de Qin*.

El segon, la *Biografia de Li Si*, és en canvi una obra centrada en les intervencions decisives de Li Si, autèntic cervell gris de la instauració de l'imperi, en la política dels Qin. Com tots els capítols dedicats a les biografies, la forma literària hi és molt més fluida que als annals.

La historicitat dels fets narrats en els dos capítols és, en la seva major part, indiscutible, i bona part dels capítols estan constituïts per textos —com els dels discursos— i materials —com els de les inscripcions— a què Sima Qian, tant pel fet del seu càrrec a la cort, el de gran historiador, com per haver viscut només un segle després de l'imperi Qin, hi tenia accés. Sima Qian, per altra banda, no es va limitar a la utilització dels arxius imperials, sinó que va aprofitar els

llargs viatges que en la seva joventut el dugueren a tots els racons de Xina per recollir una gran varietat de tradicions orals. L'obra, però, va ser força manipulada en èpoques posteriors i conté també nombroses interpolacions. Tot i això, l'essencial del que avui en dia sabem sobre els Qin és en aquests dos capítols: d'aquí ve l'interès de la seva publicació.

El propòsit d'aquest llibre és donar als lectors catalans els elements necessaris per entendre el perquè i el com de la fundació de l'imperi xinès. Això imposa dos advertiments previs:

En primer lloc, cal no confondre la fundació de l'imperi amb l'aparició de l'estat a Xina. Aquest, amb les característiques inequívokes de societat fortament estratificada dirigida per un grup reduït d'individus que controlen els recursos essencials i que els destinen a mantenir un nucli aristocràtic i religiós que els proporciona un domini militar i cerimonial sobre la resta de la població, havia aparegut al món xinès dos mil anys abans. Com en tants altres llocs, la seva aparició es va fer en la forma de diversos nuclis estatals simultanis: són els Xia, els Shang i els Zhou, que apareixen sovint en aquests textos. La historiografia tradicional els assigna un ordre de successió que amaga, però, la seva simultaneïtat: si bé és cert que les tres dinasties es van succeir per ordre cronològic, no ho és en canvi que governessin en exclusiva la totalitat del territori. Totes tres es van estendre només per les terres de la Xina del nord —els Xia, més centrats a les terres del curs central del Huanghe; els Shang, situats més cap a l'est, allà on el gran riu s'obre a la plana; i els Zhou, arrecerats a les terres muntanyoses que rodegen el riu Wei—, i la seva successió és sobretot una successió de predominis, ja que els altres nuclis estatals continuaven existint —els Shang ja hi eren durant la dinastia Xia, com existia un estat Zhou durant la dinastia Shang.

Aquesta existència prèvia de múltiples estats es va consolidar durant la segona etapa de la dinastia Zhou, en el període denominat Primavera i Tardors (771-453 a.n.e.), on uns 170 petits principats es van multiplicar per la gran plana central i les terres muntanyoses que voregen els rius Huanghe

i Yangzi. Les lluites entre ells van anar reduint aquest nombre i, a finals del període dels Regnes Combatents (453-221 a.n.e.), set d'ells es dividien la major part del territori.

I això ens porta a la segona consideració: la idea imperial no era immanent al món xinès. Certament, la tradició confuciana parlava d'una unitat primigènia, i concebia el passat com una edat d'or en què emperadors virtuoses governaven per damunt de tots. Però cal no oblidar que tots aquests textos van ser elaborats pocs segles abans de la implantació de l'imperi i que tots ells van ser seriosament manipulats durant els Han, és a dir, quan l'imperi era ja una realitat. El cert és que a principis del segle IV a.n.e., amb set poderosos regnes ben instal·lats en porcions geogràficament ben distintes del territori, la idea d'una unitat política era sobretot una figura literària. Però el tombant de segle marcarà una clara diferència: i no és casualitat que els primers enunciats de la necessitat d'un poder únic apareguin en els escrits de Xunzi —el que seria mestre de Li Si i Han Fei— i en l'obra recopilada per Lü Buwei —el que seria el primer gran canceller del rei de Qin—, el *Lüshi Chunqiu*: tots dos eren persones properes a Qin, l'estat que realitzaria la idea imperial.

Quan Qin va formular per primer cop la idea d'un imperi únic va trobar serioses reticències —els textos recullen l'esverament amb què els altres observen que «el rei de Qin es vol engolir tot el que hi ha sota el cel»—, i la seva caiguda va anar acompanyada immediatament d'un ressorgiment dels antics regnes: els sublevats es van nomenar sense pèrdua de temps reis dels antics territoris unificats. Tot i això, el qui va sortir vencedor de les guerres —el Liu Bang o duc Pei dels textos— es va proclamar emperador i ni tan sols va adoptar per a la nova dinastia cap dels noms dels antics regnes —com, per contra, sí que havien fet els Qin—, marcant així una clara ruptura amb el passat multiestatal. El més interessant és que aquesta idea va quedar arrelada a Xina molt més sòlidament que en el món mediterrani quan va caure l'imperi romà i, després d'un període de desunió de quatre segles, reapareixeria amb força i seria una de les característiques notables del món xinès durant dos mil anys. Menys de cinquan-

ta anys després de la seva instauració, les crítiques de Jia Yi —que es troben al final dels *Annals bàsics de Qin Shibuang*— als Qin se centraran en el fet de no haver sabut conservar l'imperi, no en el d'haver-lo implantat.

Una continuïtat tan notable obeïa a una sèrie de factors: l'existència d'elements previs comuns, la desintegració de l'antic món i la presència d'instruments eficaços per implantar un nou ordre.

Entre els elements previs comuns, el més important era el de la forma de vida: els estats xinesos no s'estenien per tot el que avui és Xina, sinó només per aquelles zones en què era possible un mode de vida sedentari basat en una agricultura evolucionada. Certament, molts d'ells incloïen en el seu interior nuclis importants de poblacions menys desenvolupades, però l'agricultura —amb poblacions estables i capacitat per alimentar nuclis urbans— hi era la forma predominant. Els estats agrícoles xinesos es van estendre progressivament per les valls de Huanghe i els seus afluents, la plana central —des de l'actual Pequín fins al Yangzi— i els afluents d'aquest últim riu, assimilant o arraconant muntanyes amunt, al seu pas, els pobles amb organització socio-econòmica diferent que hi trobaven. Al sud d'aquests estats, un territori muntanyós però amb una imponent xarxa hidrogràfica, feia extensible el mode de vida xinès; al nord, per contra, un cinturó d'estepes i deserts alimentava una població de ramaders nòmades difícilment assimilables. Per això, la instauració de l'imperi incidiria de forma molt diferent en la perifèria del món xinès: si, al sud, va representar l'inici d'una lenta migració cap als tròpics que duraria més de mil anys, al nord, en canvi, la ruptura entre modes de vida diferents es va fer irreconciliable i va provocar com a resposta la formació de grans confederacions tribals de ramaders nòmades —els *xiongnu* o *hu* dels textos en primer lloc—: la gran muralla marca la línia divisòria entre dues formes d'organització incompatibles. Entre aquests límits, al tombant del segle III a.n.e., el món xinès ofereix un aspecte notablement unitari, molt més que no ho era el de les terres que englobaria l'imperi romà.

En els segles immediatament anteriors a l'imperi, per altra banda, el panorama que ofereix el món xinès no és en cap cas el de múltiples grups agraris aïllats entre ells. Si bé les comunicacions per terra continuaven sent difícils —els textos assignen a l'imperi la construcció de les carreteres—, la xarxa hidrogràfica xinesa assegurava una comunicació interior similar a la que el Mediterrani proporcionaria a Roma. Productes de tota mena, essencialment de luxe, viatjaven d'un estat a l'altre —Li Si s'hi referirà explícitament en el seu al·legat contra l'expulsió dels estrangers— i això va permetre l'aparició d'un grup de mercaders amb prou força per arribar a tenir posicions polítiques importants —com ho demostra el fet que Lü Buwei, un riquíssim comerciant, arribés a ser gran canceller de Qin—, i polítics i pensadors es desplaçaven contínuament d'un estat a l'altre.

La mobilitat d'aquests polítics errants —de la qual els textos mostren múltiples exemples— testimonia també l'existència d'una cultura comuna a tot el territori xinès. En els segles anteriors a l'imperi, els debats sobre la crisi social i política i les propostes per resoldre-la van proliferar, i van generar l'aparició de corrents de pensament que, amb forts vincles entre ells, alimentaven una discussió constant entre els seus diversos partidaris. Però és difícil marcar divisòries tallants entre aquestes Cent Escoles —com les denominaran els sistematitzadors Han—, i les constants influències entre elles mostren tant l'existència d'un substrat comú com la intensitat de l'intercanvi intel·lectual. Aquest intercanvi hauria estat impossible sense la major mobilitat social que caracteritza la dissolució de l'antic règim senyorial: el progrés creixent de les monarquies territorials, en tant que canviaven el caràcter de la guerra i arruïnaven l'aristocràcia, donava també més llibertat de moviment a la petita noblesa empobrida que havia de fornir la majoria dels lletrats. Amb els canals de promoció social tradicionals cada cop més bloquejats, progressivament apartats d'una guerra que ja no era la seva, sense gaire feina a fer i amb pocs ingressos, aquests lletrats, que tenien en canvi un nivell de formació superior al de la majoria, intentaran millorar el seu status social oferint-se de consellers als

diferents regnes. Uns segles abans, dins del marc d'una societat rígidament estratificada, la seva mobilitat hauria estat impensable.

La considerable unitat econòmica i cultural trobava un sòlid suport en la llengua escrita comuna. Cal no oblidar que es tractava d'una escriptura ideogràfica, capaç de plasmar en ideogrames iguals una molt major diversitat en la parla. De fet, en el període dels Regnes Combatents, les diversitats regionals interferien sensiblement en la unitat de la llengua escrita: els escassos textos autèntics pre-Qin —no reescrits pels Han— que ens han arribat mostren una gran presència d'ideogrames «prestats», és a dir, d'ideogrames utilitzats perquè tenien el mateix so en el dialecte local que el so que li corresponia en el llenguatge cortesà però que en canvi s'empraven en un sentit ben diferent, i també d'ideogrames «inventats», és a dir, no existents en la resta dels estats xinesos. Aquesta diversitat creixent a partir d'una escriptura única —i que té el seu exemple màxim en l'aparició d'escriptures clarament diferenciades de la xinesa a Shu i Ba— mereix dos comentaris.

En primer lloc, mostra que la tendència a la unificació no era l'única existent a la Xina pre-imperial: l'imperi va ser una creació dels Qin —que de fet van imposar la seva pròpia escriptura a tot el país—, i no una tendència ineluctable del món xinès. En segon lloc, el fet que una mateixa expressió escrita servís al conjunt d'estats xinesos no es pot deslligar de l'existència de formes organitzatives molt similars en tots ells. Si bé el sistema socio-polític dels segles x a v a.n.e. se sol qualificar de feudalisme, i de fet el poder econòmic i polític de la noblesa local sembla justificar aquest terme, aquest feudalisme xinès va desenvolupar al mateix temps unes burocràcies notables, prou fortes i vinculades entre elles per utilitzar una mateixa escriptura en tots els estats. Convé tenir present la importància d'aquest aparell burocràtic i la seva generalització a tots els regnes xinesos, que ha fet dubtar molts de la conveniència d'aplicar el terme «feudalisme» a la Xina dels Zhou, a l'hora de mesurar la unitat cultural i socio-política del món xinès antic.

La desintegració de l'antic món és el segon element que explica la unificació imperial. Una tecnologia diferent afecta tot el món agrícola, que amb la introducció del ferro, l'arada, l'arnès de tirant i els fertilitzants veu augmentar sensiblement la seva productivitat. També la irrigació deixa de ser només una tècnica aplicada per nuclis locals a la distribució de l'aigua de petits rius, per aplicar-se a grans obres d'enginyeria hidràulica. És ara, i no abans, quan Xina comença a convertir-se en un gran imperi hidràulic —per bé que les grans canalitzacions no es generalitzaran fins als Han—, i no és casualitat que el màxim interès per aquestes obres es doni justament a l'estat que fundarà l'imperi: al segle III, les obres de Li Bing convertiren la plana de Chengdu (és a dir, el país de Shu dels textos) en una immensa reserva de gra per l'estat de Qin, i la *Biografia de Li Si* mostra l'interès que tenen els Qin en la construcció del canal projectat per Zheng Guo. Sens dubte, aquesta revolució agrícola va arrossegar un gran creixement demogràfic, com mostra la romputa de noves terres, tot i que no disposem d'estadístiques de població anteriors als Han. I també un augment important del comerç, com mostra la presència, als segles IV i III, de sedes procedents del regne de Qin a l'Índia: d'aquí vindrà el nom de Xina (Qin, en xinès, es pronuncia Txin) amb què els indis designaran els seus veïns del nord. Però un altre canvi essencial va acompanyar aquesta revolució agrícola: l'accés dels camperols a la propietat de la terra. I el motor del canvi va ser essencialment la guerra.

No és pas que en el període de Primaveres i Tardors no n'hi hagués, de guerres: de fet, si es comptabilitzen, n'hi va haver més i tot. Però ara la guerra ha canviat de caràcter: de les batalles fetes per nobles muntats en pesats carruatges, s'ha passat a una guerra que mobilitza una part important de la població. Als segles V i IV es generalitzen al món xinès la ballesta, que permet disparar a molta més distància, i la cavalleria, molt més mòbil, mentre els grans carruatges es veuen substituïts per tropes massives d'infanteria que assetgen ciutats i ocupen nous territoris. Però aquestes tropes cal alimentar-les: els textos reflecteixen aquesta importància de la inten-

dència quan comenten sorpresos que les tropes de Chen Sheng, que es va insurgir contra els Qin, no menjaven si no trobaven una casa. Sens dubte, la necessitat d'avituallar aquests exèrcits, que en les lluites finals del període van mobilitzar centenars de milers d'homes, imposava una major productivitat a l'agricultura. Però el més determinant és que va imposar també un canvi en l'estatus dels camperols: per poder mobilitzar aquestes masses d'infanteria calia que els camperols deixessin de dependre dels senyors feudals i passessin a fer-ho d'un estat que els donava terres —tot i que ell en continuava sent el propietari—, els cobrava impostos amb què alimentar l'exèrcit i els enviava a la guerra.

L'enfrontament entre les noves monarquies territorials de finals dels Regnes Combatents i les nobleses locals es va traduir també en l'aparició d'un nou sistema administratiu: els territoris adquirits amb les guerres i amb la rompuda de nous espais quedaven directament sota administració de l'estat, el qual hi instaurava unitats territorials pròpies, directament administrades pel rei: van ser primer els districtes, que després es van englobar dins les províncies.

La tendència a la introducció de canvis institucionals que atacaven directament l'antic règim era general a tots els estats del món xinès. No així els ritmes, ja que els canvis eren més lents allí on les tradicions eren més sòlides i més potents els interessos creats entorn de les formes antigues de producció i organització. I en això la menor sinització de Qin —i Li Si deixa ben clar, en parlar de la música, que els altres regnes consideraven Qin un país semibàrbar— jugava a favor seu. Qin, com explica Li Si en la requisitòria contra l'expulsió dels estrangers, va seguir durant segles una política sistemàtica d'atracció envers la gent de fora. En això no era diferent dels altres regnes: aquells que els textos anomenen polítics errants anaven constantment d'un estat a l'altre intentant oferir els seus serveis. Però Qin, menys lligada per la tradició, tenia les mans més lliures per seguir els seus consells. Shang Yang, Han Fei, Li Si, figures cabdals en la història de Qin, venien tots de regnes estrangers: de fet, els únics càrrecs importants que sempre van ser aborígens a Qin van ser els militars. I

aquests consellers, que havien intentat sense èxit difondre les seves idees a la seva pròpia terra, portaven amb ells una nova concepció de l'estat.

Aquesta nova concepció es convertirà en mans de Qin en un instrument eficaç per a la construcció d'un nou model d'estat, el tercer element que explica la implantació de l'imperi. Shang Yang, Han Fei, Li Si —que els Han qualificarien de legistes— preconitzaven l'adopció d'una sèrie de mesures que tendien explícitament a «enriquir l'estat i enfortir l'exèrcit». Els orígens de Qin com a gran estat arrenquen de la introducció de les mesures propugnades per Shang Yang: entre 361 i 338 a.n.e. estableix grups de 10 i 15 famílies que —seguint el model militar— es controlin mútuament i siguin solidàriament responsables; liquida la gran família indivisa; prohibeix la venjança privada; fomenta la producció agrícola establint recompenses a la productivitat i afavorint el conreu de noves terres, mentre en canvi sanciona els beneficis abusius d'artesans i comerciants; liquida la noblesa hereditària i funda una nova jerarquia social basada en el mèrit, especialment el militar; reforma el sistema fiscal substituint l'antiga prestació en treball per un impost fix en gra; crea circumscripcions administratives que depenen directament de l'estat i unifica pesos i mesures.

És difícil saber fins a quin punt aquestes mesures van ser efectives i, certament, no van convertir Qin d'un dia per l'altre en el més poderós dels Regnes Combatents: més de cent anys separen les reformes de Shang Yang de la instauració de l'imperi. Però, enmig del caos creixent provocat per l'ensorrament de l'antic règim, Qin sembla haver estat capaç d'entendre, millor que cap altre estat del seu temps, quin era el sentit profund del canvi. La conquesta de les terres de Shu i Ba, és a dir, el Sichuan, i la seva irrigació, li van permetre «enriquir l'estat», mentre l'augment de la productivitat agrícola i la transformació de la massa pagesa en camperols lliures, imposables i reclutables, li permetien «enfortir l'exèrcit».

Els legistes li van proporcionar també l'instrument essencial per a l'ordenació del nou estat: la institució de normes

objectives, públiques i aplicables a tots, plasmades en una llei sobirana que garantia el bon funcionament del regne. La institució d'un codi de lleis no era una exclusiva de Qin i, de fet, ni tan sols va ser allí on es van promulgar els primers: però, en la mesura que topava frontalment amb la concepció tradicional —segons la qual l'ordenació social havia de regir-se per una sèrie de normes de comportament no escrites, el *li*, o ritual, i havia de tenir per espina dorsal la virtut dels agents encarregats d'aplicar-les, els lletrats—, la seva implantació era més fàcil a Qin, on el pes de la tradició era menor que en els altres regnes. En mans de Qin, la llei, sobre la claredat i constància de la qual els textos insisteixen una vegada i una altra, es va convertir en un instrument eficaç per a la instauració de l'imperi. La mateixa duració d'aquestes lleis n'és la prova: per molt que els Han es presentessin com una reacció als Qin, i que els confucians, amb un pes en el govern com mai no havien tingut abans, protestessin contra el sistema legal dels Qin, el codi dels Han no va modificar gairebé gens el dels Qin i, tot i execrar els legistes, en va utilitzar fil per randa els instruments que els havien posat a les mans.

L'enumeració anterior sobre els factors que van permetre la implantació de l'imperi no pot negligir, però, el paper que hi van tenir els protagonistes que la van dur a terme.

Qin Shihuangdi, per començar, en mans del qual es trobava tota l'autoritat del regne. El text ofereix l'única descripció física del monarca que ens ha arribat: «Com a home, el rei de Qin és de nàpia ganxuda, ulls allargassats, pitrera d'ocell rapinyaire i veu de xacal. De bondat, en té ben poca i el seu cor és talment el d'un tigre o d'un llop.»

Però aquest autòcrata consumat —capaç tant de condemnar una muntanya que li barrava el pas a ser pelada al zero i pintada de vermell per donar-li l'aparença d'un condemnat, com d'ennobrir un arbre que l'havia aixoplugat— era també ben capaç de triar els seus consellers: lluny de condemnar el lletrat que l'havia descrit de forma tan poc afalagadora, Qin Shihuang el va fer comandant en cap. Capaç també d'escoltar els altres i de treure'n el millor: de no matar Zheng

Guo, malgrat que es va demostrar que era culpable de conspiració contra l'estat de Qin, quan aquest el va saber convèncer dels avantatges que trauria del canal que li estava construint; de mantenir en llocs de comandament durant tot el seu llarg regnat generals i organitzadors de capacitat tan demostrada com la de Meng Tian; de deixar-se convèncer per Li Si de la inoportunitat d'expulsar els estrangers. El clima sembla canviar a partir del 213 a.n.e.: la crema dels llibres, la liquidació dels lletrats, les crítiques del seu fill Fusu apunten una oposició creixent. Val a dir que Shihuang sembla haver conservat fins al final la capacitat de triar bé el seu personal, ja que, malgrat l'oposició de Fusu, que aquest havia pagat amb el seu desterrament a la frontera del nord, l'emperador el va triar a ell de successor.

Però aquest és només un aspecte del personatge que dibuixen els *Annals bàsics de Qin Shihuang*. Per aquella cort, dirigida pels legistes, hi corria gent de tota mena: els lletrats confucians, per començar, els quals, abans del seu desastrós final, veiem prendre la paraula una vegada i una altra en defensa dels valors i interessos de l'antic ordre; i, sobretot, els mags, àugurs i astròlegs que calmaven i orientaven els seus imperials neguits. Que tenia fortes preocupacions astrològiques queda palès en els textos: des del fet d'anomenar el seu temple ancestral temple de l'Àpex, per tal que el nom s'assemblés al de l'àpex del cel, fins a l'ordenació astral de tot el conjunt del palau d'Àfang. Com també ho demostra que els signes premonitoris del final que més l'afectin siguin un meteorit inscrit i un disc de jade, que era un instrument d'observació astronòmica. Però, per més supersticions que tot això pugui semblar, donar importància als signes del cel era un tret comú a tots els corrents de pensament xinès: el mateix Sima Qian recull constantment l'aparició de cometes al llarg dels seus annals. Tampoc la recerca obsessiva de la immortalitat no era un tret que el diferenciés netament d'altres governants: sense anar més lluny, l'emperador Wudi dels Han, l'artífex de la gran expansió xinesa i del màxim esplendor de la dinastia Han, hi va dedicar també una bona part de les seves energies i amb mètodes no gaire menys extravagants

que els de Shihuang. Aquestes pràctiques repugnaven als confucians, que són els qui després van escriure la història —i no es pot descartar que el mateix Sima Qian es complagués en la descripció d'algunes d'elles, com la de l'anècdota de la pesca del peix, com a forma indirecta de criticar les dèries màgiques del seu propi emperador, Wudi—, però no pas als taoistes de la cort, que en bona part en vivien. I el cert és que Shihuang sembla haver mantingut un cert realisme, en aquest terreny i tot: prou que es queixarà quan li sembli que li surten massa cares. Shihuang, finalment, se'ns presenta com un autòcrata que es creia que tot li era permès, però que tenia molt clara la prioritat absoluta dels interessos de l'estat.

Tot i el poder indiscutible de Shihuang, però, els textos no amaguen que el cervell del nou estat era Li Si. Com el seu amo, aquest devia ser un treballador i un lluitador infatigable: la seva biografia deixa ben clar que, de bon començament, sabia què volia. Li Si, que tenia una formació intel·lectual sòlida, diu el que pensa i pensa el que diu i els seus discursos, on argumenta amb lògica implacable a favor d'un nou model d'estat, són sovint, a diferència dels dels altres, d'una modernitat sorprenent. El mateix Sima Qian, tot i fer-lo directament responsable dels més grans crims de l'imperi —la crema dels llibres i la liquidació dels lletrats—, no amaga pas en la nota final l'admiració que li produeix. Però l'eficàcia de Li Si anava indissolublement lligada a la seva entesa amb l'emperador, units tots dos com estaven per una intensa dedicació als interessos de l'estat. Amb Shihuang al front de l'imperi, Li Si sabia bé quin terreny trepitjava; però la seva lucidesa li va començar a fallar en passar a dependre d'un poder molt més trencadís. A partir de la mort de Shihuang, Li Si sembla un personatge diferent, capaç d'embolicar-se en intrigues cada cop més barroeres i de caure finalment en una trampa banal. De fet, la caiguda de Li Si mostra la precarietat de les institucions tot just implantades: un eunuc i un fill de papà malcriat en van poder capgirar el sentit i utilitzar-les només per servir els seus afanys més immediats. Però la represa de l'essencial d'aquestes institucions per part de la dinastia que enderrocarà els últims Qin —la dels Han— mostra

també que Shihuang i Li Si havien sabut connectar amb l'esperit del seu temps.

La fundació de l'imperi va consistir essencialment en l'extensió a tot el territori de les mesures que s'havien implantat amb èxit a Qin. Però la seva aplicació a un territori tan gran com el de l'imperi romà va necessitar, sens dubte, algunes modificacions.

A diferència dels altres regnes xinesos, fàcilment comunicats entre ells a través de la gran plana central i igual de fàcilment vulnerables per les grans masses d'infanteria que se'n van estar disputant el territori durant més de dos segles, la posició de Qin, a redós d'altres muntanyes i del riu Huanghe, era gairebé inexpugnable. La conquesta de Ba i Shu, és a dir, del Sichuan, li va permetre comprovar la viabilitat de la implantació del seu model administratiu a territoris aliens, proporcionant-li al mateix temps el domini de tot l'occident del món xinès i l'oportunitat de consolidar les seves forces militars i econòmiques sense poder ser envaït. En un segle que va veure batalles interminables, el seu desgast, com diuen els textos, va ser mínim. L'impuls decisiu el donaria la pujada al tron del príncep Zheng al 247, que en menys de deu anys, del 230 al 221, conqueriria els altres sis regnes xinesos.

Acabada la conquesta, és significatiu que el primer pas sigui marcar la voluntat de canvi. La més gran revolució que ha viscut el món xinès fins a arribar al segle xx era conscient dels seus inicis, ja que, com diu el príncep Zheng: «Si ara no em canvio el títol, el meu apel·latiu no estarà a l'alçada dels mèrits que cal transmetre a les futures generacions.» I amb aquell gust pels números ben fets que sens dubte li havien encomanat els legistes però que traduïa també l'afany —ben propi de totes les revolucions— d'inaugurar una nova era, va proclamar: «Jo sóc el Primer Sobirà Emperador, i els qui vinguin després que agafin per nom el número de la generació que els pertoqui —Sobirà Emperador de la Segona Generació, Tercera Generació, fins a arribar a la Generació Deu Mil—.» Pot semblar una ironia de la història que tanta nomenclatura només durés vint anys; però cal no oblidar que, malgrat la desaparició de la seva dinastia, l'imperi en va durar dos mil.

Com és lògic, aquest canvi de magnitud en el poder es va traduir també en les dimensions de la capital. Feia més d'un segle que Xianyang, a la ribera nord del riu Wei, 20 km al nord-est de l'actual Xi'an, era la capital dels Qin. Però ara, amb el trasllat forçós de tots els nobles de l'imperi a la capital, es va omplir de palaus i jardins i de centenars de milers de persones per construir-los i fer-los rutllar. Al centre, la cort imperial imposava la seva litúrgia: per honorar el negre, color de la dinastia, negres eren els vestits, els grans barrets i les plomes que onejaven al vent. Si a tota aquesta gent hi afegim els milers de funcionaris, les desfilades de soldats i les rècules dels governadors regionals que anaven i venien amb tot el seu seguici, no és gens estrany que l'emperador acabés trobant que a Xianyang ja hi havia massa gent i decidís construir-se un nou palau a l'altra banda del riu, al parc de Shanglin, el palau d'Àfang.

Però no tot eren pompes: la reorganització administrativa de l'imperi va ser immediata, amb la implantació de trenta-sis províncies i la liquidació, per tant, de l'antiga divisió territorial feudal. Poques mesures poden donar millor la idea del poder efectiu del nou imperi que aquesta: mentre els antics nobles eren traslladats a la gàbia daurada que havia de ser per a ells Xianyang, les províncies quedaven sota administració d'un triumvirat format pel governador civil, el governador militar i l'inspector imperial. La divisió del poder polític i militar i l'omnipresència del centre són mesures polítiques. Però l'alimentació de tots aquests funcionaris, més els que corresponien als mil districtes en què es van subdividir les províncies, a la qual cal afegir la manutenció de tot l'exèrcit i dels centenars de milers de condemnats a treballs forçats, no s'explica sense canvis profunds en la producció agrària i en l'organització econòmica de l'imperi.

Per alimentar aquest immens aparell calia una producció estable i garantida. Les lleis draconianes asseguraven la docilitat de les masses, però els Qin van establir també incentius a la producció agrícola: els textos recullen que l'entrega voluntària de gra proporcionava un avanç d'un rang a la jerarquia. Jerarquia civil, evidentment, implantada pels Qin i re-

collida pels Han, que, en dividir la societat en una sèrie de graus jeràrquics a través dels quals es podia avançar per mèrits militars i econòmics —els textos recullen tots dos casos—, buscava la implantació d'una meritocràcia. Aquesta necessitat d'estabilitat agrària que garantís el funcionament de tot el sistema explica també una de les mesures dels Qin que marcarien per sempre més el món xinès: la prohibició del comerç —aplicada essencialment al tràfic de productes bàsics, com la sal i els cereals—, per evitar les oscil·lacions dels preus agraris. Com diu Shihuang de si mateix a la inscripció de Langya: «Ha enaltit l'agricultura i ha prohibit les ocupacions secundàries, i així ha fet la felicitat dels caps negres.» I no es tractava de retòrica, perquè més endavant veiem com aquests mercaders a l'atur són enviats a repoblar les tot just conquerides terres del sud. No és estrany que la mesura marqués una orientació decisiva de la història xinesa: els entrebancs constants que l'administració posarà, una vegada i una altra, al desenvolupament del gran comerç obeiran tant a la necessitat, sempre present, de mantenir l'estabilitat de les masses agràries, com als interessos creats d'una enorme burocràcia, la qual, a fi de combinar el poder polític amb l'econòmic, tendirà sempre a conservar els beneficis procedents del gran comerç sota control propi.

La canalització de tots aquests recursos cap als grans centres administratius, on vivien enormes masses de població no productiva, i les necessitats derivades del manteniment d'un control militar sobre el territori, van conduir a la construcció d'una xarxa de 6.800 km de carreteres que conflueixen a Xianyang des del nord, el nord-est, l'est i el sud-est, i a la del Camí Recte, que, amb una llargada de 800 km, connectava Xianyang amb la Mongòlia Interior. Si a la magnitud d'aquestes construccions (la xarxa de carreteres dels Qin és lleugerament superior a la de l'imperi romà) hi afegim la de la Gran Muralla, que en temps dels Qin tenia uns 5.000 km, i les dels palaus i la tomba imperial del mont Li, és obvi que això demana una imponent mobilització de mà d'obra.

Aquesta disponibilitat de mà d'obra s'explica de dues maneres. En primer lloc, l'organització dels Qin tenia molt de

militar, i la població, estrictament enquadrada en grups col·lectivament responsables, havia de contribuir en part a aquests treballs. Però moltes d'aquestes obres quedaven lluny de qual-sevol territori habitat, com la Gran Muralla, o necessitaven tanta gent, com la construcció del palau d'Afang i la tomba del mont Li, que no es podia pensar en altres solucions. I aquí és on la duresa del sistema penal es va mostrar en tota la seva cruesa. De totes les penes que preveia el codi dels Qin, la més freqüent era la condemna a treballs de construcció, que solia anar acompanyada d'alguna mutilació o, el més corrent, d'una marca de ferro candent a la cara. Rapats al zero i vestits de vermell, llargues fileres d'aquests desgraciats omplien els camins, i malgrat que les penes eren generalment per a un període limitat, molt pocs hi sobrevivien. Les enormes xifres de condemnats que surten als textos, tot i ser probablement exagerades, expliquen per què, a diferència dels seus contemporanis romans, els Qin no van recórrer a l'esclavitud. També explica l'enorme irritació que reflecteixen els textos contra el sistema penal dels Qin, i el fet que la primera gran revolta contra els Qin surti justament d'un grup de camperols obligats a prestar treball obligatori en una guarnició llunyana.

El sistema legal es va utilitzar també per forçar la unificació del territori mitjançant totes les mesures que facilitaven la centralització: la unificació monetària, la de pesos i mesures i la de la distància entre les rodes dels carros, servien de control i canalització dels recursos de l'estat, mentre la de l'escriptura, feta seguint el model de la de Qin i acompanyada de les primeres lexicografies —una de mà de Li Si i l'altra de Zhao Gao— que permetessin entendre el sentit dels ideogrames, servia tant les necessitats de simplificar la feina d'una burocràcia molt més complexa que la de segles anteriors com les de la unificació cultural. Com moltes de les mesures dels Qin, la de la reforma de l'escriptura, consistent en una simplificació i racionalització dels caràcters i en la uniformització de les variables regionals en un sistema únic, havia de ser de llarga durada: amb algunes modificacions introduïdes pels Han, aquesta és l'escriptura xinesa que ha arribat fins als nostres dies.

És difícil avaluar l'impacte de les mesures del primer emperador que més ressò havien de tenir en el món cultural xinès: la crema dels llibres i la matança dels lletrats. No hi ha dubte que, per molt exagerada que hagi pogut estar la història per la tradició confuciana posterior, els Qin van practicar una política inquisitorial contra els textos que eren depositaris dels valors de l'antic règim. I és evident que els Han es van haver d'enfrontar a la reconstrucció d'una literatura antiga que havia desaparegut. Cal recordar, però, que els llibres de la biblioteca imperial —és a dir, exemplars de tots els Clàssics— van quedar exclosos de la crema, i que els Clàssics eren llibres que s'aprenien de memòria i dels quals molts lletrats tenien exemplars: és evident que una prohibició que va durar poc més de vint anys —al 191 a.n.e. el segon emperador dels Han, Huidi, va derogar el decret que proscriuïa l'ensenyament de les Cent Escoles del món antic— no en podia provocar la desaparició total i permanent. Pel que fa als clàssics, la crema dels llibres feta pels Qin va provocar un efecte contrari al volgut: va sacralitzar els mateixos textos que volia destruir. Però els annals de totes les cases regnants dels diversos Regnes Combatents —amb excepció de la de Qin—, per contra, van desaparèixer per sempre, així com multitud d'obres literàries no considerades clàssiques. Ara bé, cal recordar que també ho van fer multitud d'obres dels Han de les quals sabem l'existència gràcies a l'inventari de la biblioteca imperial conservat a la *Història dels Han*: és molt probable que els saquejos i incendis de la capital hagin tingut conseqüències molt més definitives —i sobretot tenint en compte que els llibres estaven escrits en tires de bambú i fusta— que la mesura inquisitorial.

Si bé l'essencial de les mesures dels Qin havia de deixar una marca decisiva en la història xinesa, la dinastia, en morir l'emperador el 210 a.n.e., tenia els dies comptats. El nou rei era un incompetent, i les intrigues de la cort, altament desestabilitzadores. Però l'essencial va ser que l'explotació excessiva dels recursos humans i econòmics del territori, feta amb tanta intensitat i en tan poc temps, i les dràstiques mesures preses per liquidar l'antic règim van provocar la conjun-

ció de pobres i poderosos. Els camperols, esgotats i sempre amenaçats pel perill del reclutament o dels treballs forçats, es van revoltar els primers «amb mànecs de fusta per armes i perxes enlairades per banderes». Tot i que no van tardar a derrotar-los, el caos que havien creat va possibilitar la insurrecció de l'antiga noblesa, que aviat va esquarterar el regne i va cremar Xianyang. Però si els Qin eren morts, també ho era l'antic règim: és significatiu que qui finalment recullí els fruits de la revolta sigui un home de família camperola, petit funcionari dels Qin, Liu Bang, i que utilitzi la victòria sobre els seus rivals per fundar, el 202, un nou imperi, el dels Han.

Els Qin van ser una de les dinasties més curtes de tota la llarga història xinesa, però també sens dubte una de les que més gran impacte hi han deixat. Els lletrats confucians, víctimes de la repressió dels Qin, no oblidarien mai més la crema dels llibres i la matança dels lletrats. La seva condemna pesarà de forma decisiva sobre el món cultural xinès pel fet que el seu treball de recuperació de la literatura antiga destruïda pels Qin els acabarà assegurant el paper de dipositaris dels precedents històrics i culturals de la tradició xinesa. I, tot i això, la fascinació per aquella barreja de brutalitat i lucidesa seguirà vigent fins als nostres dies. Però hauran de passar molts anys de pacient treball arqueològic perquè puguem arribar a intuir —si és que mai ho podem fer— fins a quin punt les mesures de remodelatge institucional i territorial preses pels Qin es van traduir en una millor qualitat de vida per als xinesos o bé van ser essencialment un instrument d'opressió. Fins i tot la historiografia xinesa oficial actual, que, amb Mao al capdavant, va trencar amb una tradició de dos mil·lennis en reivindicar Qin Shihuangdi, oscil·la entre el panegíric de la «consciència nacional i antifeudal» del primer emperador i la denúncia dels sofriments que obres com la Gran Muralla van infligir als xinesos. La vehement reivindicació de la figura de Qin Shihuangdi dins del context de la campanya contra Lin Biao i Confuci dels anys 70, pot semblar extravagant: és també una mostra de l'extraordinària vigència que conserva la història —ciència dels precedents o manipulació del passat— en l'horitzó xinès.

NOTA SOBRE L'EDICIÓ

Els textos han estat traduïts de l'original xinès, a partir de l'edició de Takigawa Kametaro, *Shiki kaichu kosho*, Tokyo, 1934, que és la més completa quant a comentaris, i la més fiable de les edicions modernes. La transcripció dels mots xinesos s'ha fet en *pinyin*, el sistema adoptat per la República Popular de Xina el 1951. Els textos xinesos antics no tenien puntuació i només en alguns casos és possible determinar el final de la frase. I certament no tenien punts i a part: per tant, aquests estan sempre introduïts per la traducció.

M'he pres dues llibertats per facilitar la lectura dels textos: en primer lloc, he reproduït sempre el nom complet de les persones i no m'he limitat, com és habitual en el text, al nom: així, Zhao Gao o Li Si, a qui el text es refereix sovint simplement com a Gao i Si, apareixen sempre amb nom i cognom per tal de facilitar-ne la identificació. En segon lloc, a he intercalat al llarg del text uns subtítols divisoris que permetin retrobar més fàcilment els diferents episodis en què es divideixen els documents. A fi de no carregar excessivament el text amb notes innecessàries per al lector no especialitzat, he decidit limitar la localització dels noms geogràfics als casos en què es refereixen a grans àrees regionals identificables en els mapes que acompanyen aquesta edició.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Qui vulgui seguir llegint sobre aquest període de la història de Xina, el millor que pot fer és sens dubte continuar amb l'obra de Sima Qian. Però les *Memòries Històriques* no han estat mai traduïdes íntegrament a cap llengua occidental. El bloc més consistent el forma la traducció d'Édouard Chavannes: *Les Mémoires historiques de Se-Ma Ts'ien*, 5 vols., Leroux, París, 1895-1905, amb un terç de l'obra traduïda i curosament anotada. Una altra part important de l'obra va ser traduïda també per Burton Watson: *Records of the Grand Historian of China*, 2 vols., Columbia University Press, Nova

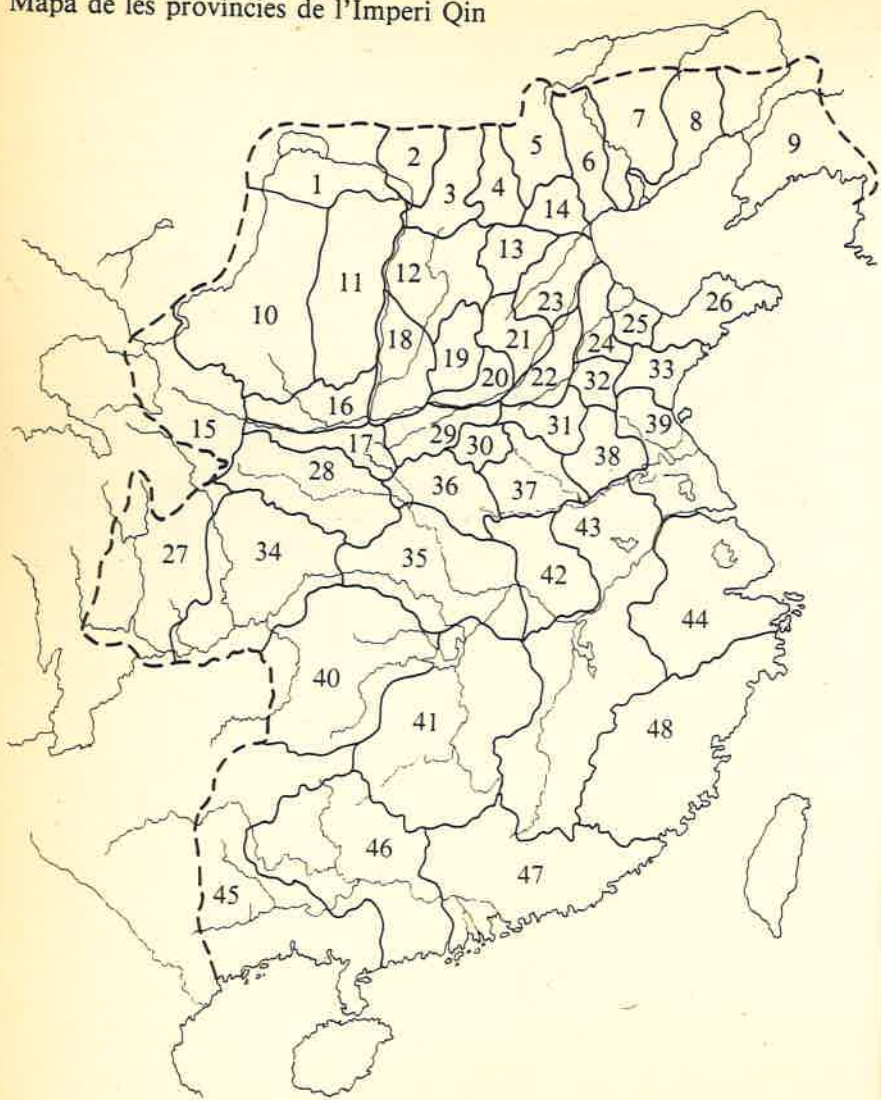
York, 1961, en una edició que, agrupant els capítols de forma temàtica i sense notes, està dirigida a un públic menys especialitzat. Altres capítols importants es troben en volums que els dediquen estudis monogràfics. Entre aquests, els més directament referits a la formació del poder de Qin són els de Derk Bodde: *Chin's First Unifier, A study of the Ch'in Dynasty as seen in the life of Li Ssu*, Brill, Leiden, 1938; Bodde: *Statesman, Patriot and General in Ancient China*, American Oriental Society Oriental Series, New Have, 1940; J. J. L. Duyvendak: *The book of Lord Shang*, Arthur Probsthain, Londres, 1928; Léon Vandermeersch: *La formation du légisme*, École Française d'Extrême Orient, París, 1965. Pel que fa a la vida de Sima Qian, cal llegir Burton Watson: *Ssuma Ch'ien, Grand Historian of China*, Columbia University Press, Nova York, 1958. Per a una visió general del període Qin i Han, el millor i més al dia és Denis Twitchett & Michael Loewe (eds.): *The Ch'in and Han Empires*, a la *Cambridge History of China*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1986. Per veure la importància dels imperis Qin i Han dins del conjunt de la història xinesa, la guia insubstituïble és Jacques Gernet: *El mundo chino*, Crítica, Barcelona, 1991.

M. DOLORS FOLCH
Barcelona, 6 de febrer del 1991

Mapa dels Regnes Combatents
a principis del segle III a.n.e.

Mapa de les províncies de l'Imperi Qin

Mapa de les províncies de l'Imperi Qin

1. Jinyuan	25. Linzi
2. Yunzhong	26. Jiaodong
3. Yanmen	27. Shujun
4. Daijun	28. Hanzhong
5. Shanggu	29. Sanchuan
6. Yuyang	30. Yingchuan
7. Youbeiping	31. Dangjun
8. Liaoxi	32. Xuejun
9. Liaodong	33. Langya
10. Beidi	34. Bajun
11. Shangjun	35. Nanjun
12. Taiyuan	36. Nanyang
13. Hengshan	37. Chenjun
14. Guangyan	38. Sushui
15. Longxi	39. Donghai
16. Neishi	40. Qianzhong
17. Xianyang	41. Changsha
18. Hedong	42. Hengshan
19. Shangdang	43. Jiujiang
20. Henei	44. Kuaiji
21. Handan	45. Xiangjun
22. Dongjun	46. Guilin
23. Julu	47. Nanhai
24. Jibei	48. Minzhong

Mapa provincial de la
República Popular de Xina
1: 19.500.000

